

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО–ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра туризму, теорії і методики фізичної культури та валеології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему:

«ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

(на прикладі Тернопільської області)»

Виконала: студентка 4 курсу,

спеціальності 242 Туризм

Стихальська Ангеліна Володимирівна

Керівник: Долинська Олеся Олегівна

доктор філософії (науки про землю)

Рецензент: Стрельбіцька Наталя Іванівна

директор турагенції «Ніка-тур-вояж»

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ	7
1.1. Поняття «замкового туризму» та класифікація замків.....	7
1.2. Замковий туризм як чинник збереження історико–культурної спадщини.....	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ УКРАЇНИ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ	17
2.1. Аналіз рекреаційно–туристичних ресурсів Українських замків.....	17
2.2. Замки Тернопільщини у структурі туристичних маршрутів Західної України.....	20
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	35
3.1. Використання європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Україні в цілому та Тернопільській області зокрема.....	35
3.2. Перспективи розвитку замкового туризму з використанням інформаційного програмного забезпечення.....	38
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Екскурсії до замків представляють собою одну з найцікавіших і складніших форм культурно–пізнавального туризму. У розмаїтті історико–архітектурної спадщини України особливе місце відводиться об'єктам оборонної архітектури, таким як фортеці, замки, оборонні храми, міські укріплення, що привертають увагу туристів. Отже, розвиток замкового туризму та збільшення його привабливості тісно пов'язані з сучасним етапом розвитку вітчизняного туризму.

Замки в Україні суттєво постраждали від дій різних чинників після втрати первісної функціональності. На сьогоднішній день немає точних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них були втрачені назавжди. Проте фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної активності, але й необхідною складовою туристичної інфраструктури, як це відбувається в Європейських країнах, де більше третини таких комплексів використовується, як готелі та ресторани.

Замковий туризм є підвидом історико-культурного туризму, який передбачає відвідування оборонних споруд: городищ і замків давньоруського часу, середньовічних замків і фортець, фортифікацій Нового часу, інкастельованих сакральних об'єктів, фортифікацій XIX століття, а також оборонних ліній Першої та Другої світових воєн.

Методологічна база в галузі теорії та практики організації та розвитку замкового туризму в Україні в цілому та Тернопільській області зокрема, описана в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед них слід відзначити праці таких відомих сучасних дослідників старожитніх пам'яток оборонного зодчества України – О. Мацюк, О. Лесика, Г. Логвина, Є. Пламеницької, О. Пламеницької, В. Вечерського, О. Годованюк,

І. Пустиннікової, Т. Фадєєвої та ряду інших вчених. Розвиток туризму, проблеми та перспективи вивчали такі вітчизняні науковці як: О. Бейдик, О. Любіцева, М. Мальська, В. Федорченко, В. Кифяк. Питання збереження туристичних ресурсів досліджували В. Гетьман, Б. Данилишин, В. Міщенко. Замковий туризм в своїх роботах вивчали М. Рутинський, І. Білецька, Д. Каднічанський, О. Лесик, О. Мацюк.

Замковий туризм у Тернопільській області досліджувався недостатньо в наукових джерелах. Питання та перспективи розвитку цього напрямку туризму досі не визначені.

Метою даного дослідження є аналіз та оцінка можливості використання замків у туризмі, розроблення шляхів використання замків у туризмі в майбутньому. Виконання поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

1. Характеристика поняття «замковий туризм».
2. Аналіз замкового туризму, як чинника збереження історико-культурної спадщини.
3. Визначення рекреаційних можливостей туристичних замкових комплексів та замків Тернопільщини серед туристичних маршрутів Західної України.
4. Вивчення можливостей застосування європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Україні.
5. Дослідження перспектив розвитку замкового туризму з використанням інформаційних технологій.

Об'єктом дослідження є замки та парково-замкові комплекси України, зокрема ті, що знаходяться у Тернопільській області.

Предмет дослідження – організація туристично-екскурсійного туру, історичного характеру територією замків Тернопільської області.

Інформаційною та джерельною базою для цього дослідження слугують наукові статті та праці українських і зарубіжних вчених, науковців, публіцистів у сфері туризму, зокрема замкового туризму, інтернет–ресурси, а також офіційні сайти туристичних компаній.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено ґрунтовне дослідження туристичного потенціалу замкових комплексів Тернопільської області, окреслено рекреаційний та екскурсійний аспект прилеглої території.

Методи дослідження. До теоретичних **методів** дослідження належать аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення, абстрагування, конкретизація.

Під час дослідження було застосовано кілька методів:

1. Метод спостереження, що дав змогу зібрати та проаналізувати значний обсяг фактичних даних.
2. Метод теоретичного дослідження для детального вивчення теми.
3. Опитування як метод для збору необхідної емпіричної інформації.
4. Використання різноманітних методів аналізу, включаючи системний, порівняльний та метод прогнозування.

Ці методи допомогли виявити взаємозв'язки між явищами, порівняти процеси та об'єкти, а також передбачити подальший розвиток.

Вибір цих методів обумовлений специфікою досліджуваного об'єкта та поставленими завданнями. Зокрема, системний аналіз дає можливість розглядати замковий туризм як систему зі своєю структурою, зв'язками та цілями. Визначення цих зв'язків є ключовим для прогнозування розвитку замкового туризму як в Україні в цілому так і в Західній Україні, зокрема, з урахуванням світового досвіду.

Отримані результати мають **практичне значення** для туристичної діяльності та освітнього процесу. Результати дослідження можуть бути використані для розробки програм розвитку замкового, музейного туризму в

Україні в цілому та західній Україні зокрема, спираючись на аналіз та узагальнення досвіду інших країн. Крім того, зібраний матеріал буде корисним у навчальному процесі для викладання дисциплін, таких як «Туристичне краєзнавство», «Організація екскурсійної діяльності», «Історія туризму», «Основи музеєзнавства», «Військовий туризм», «Музейний туризм», «Організація музейної та виставкової справи» тощо.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел 24 (найменувань). Основний текст дипломної роботи викладено на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Поняття «замкового туризму» та класифікація замків

Швидкий розвиток сфери туризму породив нові види та форми подорожей, серед яких і замковий туризм. Проте, на сьогоднішній день не існує універсального визначення цієї галузі, також відсутня чітка термінологія для визначення його сутності. Важливо відзначити, що замковий туризм є підвидом історико-культурного туризму. Поняття історико-культурного туризму можна розглядати як форму туризму, що передбачає відвідування місць, пов'язаних з історією та культурною спадщиною.

Замковий туризм, що входить до категорії культурного туризму, полягає у відвідуванні історичних замків та палаців. Цей вид подорожей дозволяє подорожуючим поглибити знання про історію країни, оглянути культурні та архітектурні пам'ятки, насолодитися красою місцевості та відпочити в затишній атмосфері [2].

Замковий туризм відіграє значну роль у розвитку регіонів, де розташовані історично значущі замки та палаци. Він сприяє зростанню місцевої економіки та створенню нових робочих місць. Крім того, замковий туризм привертає увагу подорожуючих з усього світу, що сприяє популяризації культури та історії країни.

У рамках даного типу туризму подорожуючі відвідують історичні локації, де збереглися стародавні замки, фортеці, палаци та інші архітектурні пам'ятки, які мають велике історичне та культурне значення. Ця форма туризму може бути самостійною або включати в себе екскурсійні програми, під час яких

подорожуючі ознайомлюються з історією та культурою країни, в якій перебувають [4].

Ще одним варіантом замкового туризму є проживання в замках та палацах. Ця форма туризму дозволяє відчувати себе частиною історії та насолодитися атмосферою тих часів, коли замки та палаци відігравали важливу роль у справах влади та культури. Такий тип подорожей стає все більш популярним у світі, особливо серед тих, хто цінує розкішний та елітарний відпочинок.

Також існує екстремальний варіант замкового туризму, який включає в себе відвідування замків та фортець, розташованих у недоступних та небезпечних місцях. Ця форма подорожей передбачає від туристів особливої фізичної підготовки та знань з питань безпеки. Крім того, у світі великою популярністю користуються тематичні тури до замків, наприклад, відвідування замків, пов'язаних з легендарними історіями та персонажами, такими як Дракула в Румунії або Король Артур у Великобританії.

Замок – це тип споруди, яка зазвичай має великі розміри та масивні стіни, створені для оборони та захисту. Зазвичай замки мають башти, стіни, рови та інші елементи, які роблять їх важкодоступними для ворогів. У більш пізніх епох замки також могли використовуватися як резиденції для правителів або аристократів. Замки є важливою частиною культурної та історичної спадщини багатьох країн і їх часто відвідують туристи як пам'ятки архітектури та історії [21].

Фортеця – це тип оборонної споруди, яка споруджувалася з метою оборони та захисту території від ворожих нападів. Вона зазвичай має масивні стіни, башти, рови, вежі та інші оборонні елементи, призначені для збереження і захисту мешканців і матеріальних цінностей. Фортеці використовувалися в різних епохах і культурах як стратегічні об'єкти, і вони часто були ключовими в плануванні оборони та контролю території. У деяких випадках фортеці також могли виконувати функції владних резиденцій чи центрів управління [22].

Замковий туризм – це форма туризму, яка полягає у відвідуванні та дослідженні замків, фортець, палаців і інших історичних місць, пов'язаних з об'єктами оборони та резиденціями в різних періодах історії. Це може включати як самостійні екскурсії, так і організовані групові тури, під час яких туристи можуть оглянути архітектурні особливості, ознайомитися з історією та культурною спадщиною цих споруд. Замки і фортеці зазвичай привертають увагу туристів своєю масивністю, архітектурою, легендами і історіями, пов'язаними з їхнім минулим [16].

Класифікація замкового туризму може бути здійснена за декількома критеріями, такими як географічне розташування, тип об'єктів, які відвідуються, стиль подорожі тощо. Ось деякі аспекти, за якими можна класифікувати замковий туризм:

Географічне розташування:

1) *Внутрішній замковий туризм*: туристи відвідують замки та фортеці у своїй країні або регіоні.

2) *Зовнішній замковий туризм*: туристи подорожують за межі своєї країни для відвідування замків та фортець у інших країнах.

Тип об'єктів: замки, фортеці, палаци, маєтки.

Стиль подорожі:

1) *Індивідуальний замковий туризм*: туристи організовують свої поїздки самостійно, без участі туроператорів.

2) *Груповий замковий туризм*: туристи подорожують у групах під керівництвом професійних гідів або туроператорів.

Тематика туру:

1) *Історичний замковий туризм*: під час такого туру акцент робиться на історії, культурі та архітектурі замків.

2) *Пригодницький замковий туризм*: туристи можуть брати участь у різних пригодницьких заходах, таких як рольові ігри або серії випробувань, що проходять в межах замків та фортець.

Кожен тип замкового туризму має свої унікальні особливості та може задовольнити різні потреби та інтереси туристів. Також замковий туризм може бути об'єднаний з іншими видами туризму, такими як культурний, гастрономічний, пригодницький, екологічний та інші [3] (Додаток А).

Особливість замкового туризму виявляється у його унікальних рисах, що відрізняють його від інших форм подорожей. Основні аспекти замкового туризму можна зазначити таким чином:

1) *Історичний контекст*: замки, фортеці та інші історичні об'єкти часто мають багату історію, пов'язану з подіями, легендами та культурою місцевого населення. Відвідувачі мають можливість дізнатися про минуле та традиції, пов'язані з цими спорудами.

2) *Архітектурні особливості*: замки і фортеці вражають своєю масивністю, грандіозністю та архітектурними деталями. Вони можуть представляти різні стилі архітектури, такі як середньовічна готика, ренесанс, бароко тощо.

3) *Культурна спадщина*: замки часто є важливими символами культурної спадщини та національної ідентичності. Вони можуть містити цінні колекції мистецтва, меблів, предметів побуту та інших історичних артефактів.

4) *Експерсії та відвідування*: замковий туризм часто включає в себе можливість проведення екскурсій по замках, фортецях та палацах, де туристи можуть дізнатися про їхню історію, архітектуру та життя минулих епох.

5) *Розваги та події*: деякі замки організують різноманітні заходи, такі як рицарські турніри, середньовічні фестивалі, концерти та виставки, які додають захоплення та атмосферу минулих епох.

б) *Природні краєвиди*: багато замків розташовані в мальовничих природних ландшафтах, що додає привабливості їхньому відвідуванню. Такі місця можуть надавати можливість для прогулянок та пікніків в природному середовищі [5] (Додаток Б).

Загалом, замковий туризм пропонує унікальну можливість поглибленого вивчення історії, культури та архітектури захоплюючих історичних об'єктів.

Структура замкового туризму може різнитися в залежності від країни, регіону та конкретного замку, проте в загальних рисах може включати наступні компоненти:

1) *Замки як об'єкти туристичного використання*: це можуть бути замки, які діють як музеї, або ж замки, що перетворилися на готелі або ресторани. Вони можуть мати багату історію та особливості архітектури, а також різні зони для відвідувачів, такі як експозиції, туристичні маршрути та інші.

2) *Туристичні послуги*: замковий туризм передбачає наявність різноманітних послуг, які забезпечують комфортне перебування в замку. Це можуть бути туристичні пакети, що включають проживання в замку, екскурсії, ресторанні сервіси тощо.

3) *Транспортні послуги*: багато замків розташовані на віддалених територіях від міст, тому можуть надаватися транспортні послуги для зручності туристів, такі як автобусні екскурсії, трансфери з аеропорту або оренда автомобілів.

4) *Інфраструктура*: для забезпечення комфортного перебування туристів у замку необхідна відповідна інфраструктура, яка може включати в себе готелі, ресторани, паркування, туалети та інші послуги [7; 9].

Ці компоненти можуть варіюватися залежно від конкретних умов та потреб туристів, а також від стратегій розвитку туристичної індустрії в даному регіоні.

1.2. Замковий туризм як чинник збереження історико–культурної спадщини

Щороку все більша кількість населення подорожує. Туристи вирушають у подорожі з різних причин: для покращення здоров'я, отримання нових знань, проведення бізнес зустрічей, виконання релігійних обов'язків, отримання освіти, розваг та багатьох інших цілей. Кількість людей, які подорожують міжнародними маршрутами, продовжує зростати. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації ООН (*UN Tourism*), у першому десятилітті XXI століття кількість міжнародних мандрівників перевищить 1 мільярд. Також варто відзначити, що сьогодні понад 2 мільярди людей подорожують у межах своїх країн, тобто займаються внутрішнім туризмом. Тому можна з упевненістю стверджувати, що понад половина населення Землі так чи інакше пов'язана з туризмом. Серед різних видів та форм туризму, які постійно набирають популярності, культурний туризм та екотуризм займають провідні позиції. Понад 40% світового туристичного потоку зумовлено виключно культурними мотивами, такими як бажання пізнати, відчувати та досягнути національні та місцеві культурні цінності, традиції та особливості [5].

За зростанням туристичних потоків спостерігається зростання інтересу до культурних та природних об'єктів, що призводить до їх включення у туристичний обіг за культурними мотивами та бажанням насолоджуватися природою. Проте вибір видів туризму, які б не лише експлуатували туристичну спадщину, а й сприяли її збереженню та оновленню, та позитивно впливали на процес трансформацій, стоїть перед великою кількістю проблем.

Наша країна, із значним історико-культурним потенціалом, має яскраві перспективи для розвитку культурного та екологічного туризму. Цьому

сприяють розвиток інфраструктури, зростаючий світовий інтерес до України, розвиток туристичної галуззі та інші фактори (Додаток В).

У цьому контексті важливо розглянути питання збереження та активізації спадщини в контексті туризму. Ці питання можуть включати різноманітні аспекти, від захисту об'єктів від впливу туристів до збереження аутентичного сприйняття. Ефективне вирішення цих проблем вимагає масштабних нормативно-правових та організаційних заходів, спрямованих на збереження спадщини [4].

Регулювання взаємозв'язку між культурною спадщиною та туризмом вимагає балансу між збереженням культурної цінності, забезпеченням сталого розвитку та задоволенням потреб туристів. Ось деякі стратегії регулювання:

1) *Збереження культурної спадщини.* Важливо розробляти стратегії та законодавство, щоб зберегти та захистити культурну спадщину від негативного впливу туризму. Це може включати обмеження доступу до деяких об'єктів, встановлення правил щодо експлуатації та визначення зон для збереження. На міжнародному рівні у питаннях використання культурної спадщини туристами виявлено проблеми та визначені напрями дії у ряді міжнародних документів Всесвітньої туристичної організації ООН. Зокрема, в Манільській декларації про всесвітній туризм (1980 рік, Декларація «В», пункт 10) вказано: «Розвиток туризму на національному та міжнародному рівнях може сприяти позитивному внеску в життя націй шляхом забезпечення якісної пропозиції для захисту та збереження культурної спадщини, туристичних цінностей та природного, соціального та людського середовища» [6].

2) *Створення збалансованих туристичних маршрутів.* Розробка маршрутів та програм, які пропонують туристам можливість насолоджуватися культурною спадщиною, при цьому мінімізуючи її негативний вплив. Це може включати регулювання потоків туристів, розробку освітніх програм для туристів та впровадження екологічно чистих технологій. Один з принципів,

який визначений у Гаазькій декларації з туризму (1989), сформульований наступним чином: «Збереження природного, культурного та соціального середовища є ключовим умовою для сталого розвитку туризму. Крім того, ефективне управління туризмом може відігравати важливу роль у збереженні та розвитку природних ресурсів і культурної спадщини, а також у підвищенні рівня життя».

3) *Залучення місцевого населення.* Важливо враховувати інтереси та думку місцевого населення у розвитку туризму, особливо в тих випадках, коли це може вплинути на їхній спосіб життя або на рівень забруднення довкілля. Залучення місцевих жителів до вирішення питань розвитку туризму може забезпечити більшу підтримку з боку спільноти.

4) *Стимулювання сталого туризму.* Пріоритетним є розвиток сталого туризму, який сприяє економічному розвитку, збереженню культурної спадщини та захисту довкілля. Це може включати фінансові стимули для підприємців, які розвивають сталі туристичні продукти, а також впровадження екологічних стандартів для готелів та інших туристичних підприємств.

5) *Освіта та інформаційна робота.* Важливо забезпечити освідченість туристів про культурну спадщину, її значення та правила поведінки в культурно важливих місцях. Це може допомогти у запобіганні вандалізму та несвідомого впливу на культурні пам'ятки [7].

У глобальному етичному кодексі туризму (1999) стверджується, що кожна людина на планеті має «право на подорож», і туристичні ресурси є спільною власністю всіх людей; місцеві громади, які проживають на їхніх територіях, мають спеціальні права та обов'язки стосовно цих ресурсів. Згідно з Кодексом, «право на туризм» включає право на збереження культурної ідентичності народів і націй на землі, а також право на незаймане культурне та людське середовище.

У цьому ж Кодексі містяться рекомендації щодо захисту спадщини під час її використання туристами, включаючи рекомендації стосовно використання фінансових ресурсів для підтримки, захисту, поліпшення та відновлення об'єктів спадщини. Подібний підхід проголошується також у документах ЮНЕСКО [6].

Регулювання взаємодії між культурною спадщиною та туризмом потребує комплексного підходу, в якому беруть участь урядові організації, місцева влада, громадські організації та інші зацікавлені сторони.

Принципове значення для розгляду та вирішення проблеми збереження туристичної спадщини визначається прийнятою та підтриманою Всесвітньою туристичною організацією ООН концепцією сталого розвитку туризму. Поява цієї концепції у публікаціях другої половини 1980-х років у зв'язку з документами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються проблем навколишнього середовища та розвитку, стала логічним розвитком ідеї довгострокового прогресу підтримки стандартів цивілізованого життя та зростання капіталу. Це передбачає розвиток економічної системи та регулювання економічної, соціальної та екологічної сфер, спрямоване на запобігання переходу соціокультурних та економічних систем у стан незворотної деградації [13].

Зазначений ключовий підхід до використання туристичної спадщини відображено і в законодавстві України у галузі туризму, а також у сфері культурної та природоохоронної політики. В національному законодавстві, що стосується основ туристичної діяльності, визначено, що головними цілями державного регулювання туризму є охорона навколишнього природного середовища, створення умов для освітньої та здоров'язбережувальної діяльності туристів, просування об'єктів туризму, раціональне використання природної та культурної спадщини [9].

Історико-культурний та природний потенціал України представлений історичними поселеннями, музеями–садибами, музеями–заповідниками, національними та природними парками, природними заповідниками та іншими видами особливих природних територій – в загальній кількості понад 1000 об'єктів, що розташовані по всій території країни.

Більшість таких об'єктів сконцентровані навколо культурно–історичних та природних пам'яток, де збереглися традиції та створено найбільш сприятливі організаційні, адміністративні та інші умови для охорони, адаптації, розвитку та регулювання культурних пам'яток для туристичного використання. Завдяки сучасним технологіям у галузі туризму ці об'єкти отримують новий імпульс для соціально–економічного розвитку.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ УКРАЇНИ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

2.1. Аналіз рекреаційно–туристичних ресурсів Українських замків

Замковий туристичний комплекс в Україні зберігся та існує від найдавніших часів до сьогодення. Україна, земля багатої історії та культурної спадщини, славиться своїми замками, які були свідками минулих епох.

У багатій історико–архітектурній спадщині України перше місце відводиться пам'яткам оборонної архітектури, таким як фортеці, замки, оборонні храми та міські укріплення. Протягом багатьох століть роль оборонних споруд виявлялася провідною в системі розвитку міст і містечок. Не можна перебільшити значення організації оборони, оскільки від неї залежала доля всіх поселень. Споруди оборонного типу, або, як їх тепер називають, пам'ятки оборонного будівництва, будувалися як для відбиття ворожих нападів, так і для захисту від народного гніву та частих нападів феодалів–сусідів.

Потреба в обороні краю з кожною наступною епохою змінювала архітектуру оборонних споруд країни. Таким чином, на місці старих дерев'яно–земляних укріплень давньослов'янських градів з'являлися кам'яні укріплення княжих резиденцій і палаців, а пізніше – укріплені династичні замки і панські садиби у різних кутках країни. У період пізнього середньовіччя оборонну роль в Україні відігравали не лише замки і фортеці, а й численні церкви і монастирі [19].

Замковий спадок України є відображенням багатовікової історії та культурного розвитку країни. Він складається з різноманітних замків та фортець, споруджених протягом різних історичних епох. Деякі з цих замків були побудовані ще в середньовіччі, коли вони були важливими об'єктами

оборони, що захищали проти ворожих нападів. Інші були споруджені в більш пізні періоди як палацові комплекси для аристократії або резиденції для королів та магнатів.

Замки України відіграють ключову роль у атракції туристів з усього світу. Вони не лише є архітектурними шедеврами, але й становлять важливу частину культурного національного доробку. Туристи можуть насолоджуватися екскурсіями по замкам, дізнаватися про їхню історію та відчувати атмосферу минулих епох. Однак, на жаль, багато замків України пережили війни, конфлікти та природні катастрофи, що спричинило їхнє пошкодження або руйнування. Збереження цих історичних пам'яток є важливим завданням для українського уряду та місцевих органів влади. Програми реставрації та консервації замків відіграють критичну роль у збереженні цих унікальних споруд для майбутніх поколінь [18].

Деякі замки України включені до списку світової спадщини ЮНЕСКО, що свідчить про їхню велич та історичне значення. Це допомагає привертати увагу міжнародної спільноти до культурних та історичних цінностей України та сприяє розвитку туризму в регіоні.

Замковий комплекс України є непересічним скарбом культурної спадщини, який вражає своєю величчю та красою. Ці історичні споруди є свідками минулих епох та нагадують нам про важливість збереження та охорони культурних цінностей для майбутніх поколінь. Туристи, дослідники та митецькі душі з усього світу продовжують бути захоплені красою та величчю замків України, що робить їх невід'ємною частиною національної та світової культурної спадщини.

Доктор історичних наук О. Мацюк запропонував таку класифікацію оборонних споруд України: давньоруські укріплені городи; міста-фортеці; замки; оборонні монастирі; церкви; костели, синагоги; військові укріплення; сторожові вежі; оборонні дзвіниці [19].

О. Лесик пропонує класифікувати всі замки і монастирі України за їх придатністю для готельно–ресторанного і відпочинкового бізнесу та туризму. Автор, переконаний, що усі оборонні споруди необхідно розподілити на чотири охоронно–функціональні класи [23]:

- до класу «А» віднести такі пам'ятки архітектури, як заповідники в Києво–Печерській лаврі, Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька тощо;

- до класу «Б» віднести замки і монастирі, придатні для використання під готельну інфраструктуру та сервіс зокрема, замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, відпочинкові пансіонати – замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі [16];

- до класу «В» віднести замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів – замки в Невицькому, Хусті, а також пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці–Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі–Волинському, Кременці тощо.

- до класу «Г» автор відніс численні пам'ятки, що використовуються під історико–архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси [15].

За хронологією замкові комплекси України належать до таких історичних періодів:

- доба Київської Русі (800–1240 рр.);

- доба монголо–татарського, литовського і польського панування (1240–1648 рр.);

- доба національно–визвольної війни та козацької держави (1648–1775 рр.);

- доба панування Російської та Австро–Угорської імперій (1775–1917 рр.) [15].

Більшість замків, фортець і монастирів–фортець, що залишилися, знаходиться в Західній Україні. За різними експертними оцінками, приблизно 90% всіх замків і палаців країни розташовані в Львівській, Івано–Франківській, Тернопільській, Волинській, Закарпатській та Хмельницькій областях. На Львівщині можна знайти чотири особливих замки, які вже є частиною туристичних маршрутів (Олеський, Золочівський, Підгорецький та Свірзький). Замки Волині включають Луцький замок, Новомалинський замок. Замки Закарпаття налічують 12 об'єктів.

Івано–Франківська область славиться своїми оборонними фортецями. Серед замків Західного Поділля особливо привабливими для туристів є палац Вишневецьких, Тербовлянський замок, Микулинецький замок та Бережанський замок [21] (Додаток Г).

Хмельниччина славиться своїми цінними об'єктами оборонної архітектури, серед яких виділяються «перлини» замкового туризму, такі як Кам'янець–Подільська фортеця і Меджибізький замок. Також зачаровують багатовіковою історією руїни Жванецького, Зінківського, Летичівського та Старокостянтинівського замків, які безумовно варто включити до туристичних програм замками Західної України.

2.2. Замки Тернопільщини у структурі туристичних маршрутів Західної України

До національного заповідника «Замки Тернопілля» належать 11 замків і замково–палацових комплексів: це замки в Збаражі, Вишнівці, Скалаті, Тербовлі, Чорткові, Підзамочку, Золотому Потоці, Кривче, Язловці, Скала–Подільській та Микулинцях (Додаток Д).

1) Збараський замок є оборонною фортецею, розташованою у місті Збараж на території Тернопільської області. У 1393 році князь Дмитро–Корибут збудував перший Збараський замок на Княжій горі, що розташована у сучасному приміському селі Старий Збараж. Замок був зруйнований татарами у 1474 та 1598 роках. У період з 1626 по 1631 роки було побудовано замок за проектом італійського архітектора Вінченцо Скамоцці під керівництвом військового інженера Андреа дель Аква. Ймовірно, вартість спорудження покрив Христофор Збараський. Початковий проект замку був описаний у трактаті «Про ідею універсальної архітектури» (інший переклад – «Ідея загальної архітектури»), який написав В. Скамоцці у Венеції у 1615 році, і пізніше був реалізований у Збаражі. У 1675 році замок був захоплений та спалений турками [17].

На гравюрі, створеній голландським митцем Вільгельмом Гондіусом середини XVII століття, представлено загальний вигляд Збараського замку. Фортеця має квадратну форму і розташована на високому пагорбі. Нижній рівень має мурований цоколь із каменю, а верхній – із цегли, зі стінами, облицьованими тесаним пісковиком. Товщина стін на другому поверсі досягає 175 см, а на рівні верхнього підвалу – 105 см. Фортеця була оточена ровом шириною 40 м та валом шириною 23 м, які, завдяки гідротехнічній системі, можна було наповнювати водою. З кожного бастіону на кутах ведуть ходи до палацу.

Східну сторону фортеці оточували ліси, ставки та болота, а західну та північні боки – високі узбережжя річки Гнізна, а південну – крутий яр. Згідно з початковим планом, бічні сторони фортеці мали дорівнювати діагоналі квадрата, проведеного вздовж осі головного фасаду.

Улітку 1649 року королівське військо, розташоване в таборі біля замку, витримало тривалу облогу з боку козацько–селянського війська під керівництвом Б. Хмельницького та татарських союзників. У 1675 році фортеця

знала пошкоджень від турецько–татарських військ під керівництвом Ібрагіма Шишман–паші [19].

Сучасний ансамбль замкових споруд сформувався завдяки численним перебудовам у наступні роки. У середині XIX століття тут функціонував цукровий завод під керівництвом генерала Бема. У 1896 році в палаці замку спалахнула пожежа. У 1920–1930–х роках польські офіцери запасу взяли за відновлення палацу замку, з метою його подальшого перетворення на гімназію. Проте ці плани не було реалізовано через настання Другої світової війни у 1939 році.

У 1984 році на місці Збараського замку був відкритий молодіжний культурно–спортивний комплекс. Після отримання незалежності України в 1994 році палац замку став домом для краєзнавчого музею. У той самий рік Збараський замок став архітектурною пам'яткою у складі новоствореного Державного історико–архітектурного заповідника міста Збаража. У січні 2005 року заповіднику було надано статус національного, з назвою «Національний заповідник «Замки Тернопілля», з Збараським замком як основним об'єктом. Замок має квадратну форму та оточений болотами. Укріплення замку, які відображали передові досягнення європейської фортифікаційної мистецтва, включали казематові вали з ескарпами, чотири бастіони та рів, який оточував увесь замок [22].

Палац замку, раніше прямокутний у плані, має два поверхи та виготовлений із каменю, з характерними для ренесансу простими формами. Головний вхід до будівлі підкреслений балконом на кам'яних консолях, а наріжні кути мають рустовану оздобу. Покрівля має залом. Фасади казематів також оформлені у ренесансному стилі. В'їзна вежа розташована на одній осі з парадним входом до палацу. П'ятигранні бастіони збереглися частково, а в кожному з них є тунелі, що з'єднують їх з казематами та замковим подвір'ям. У післявоєнний період в замку були розташовані карцери НКВС, де були знищені десятки людей, чії тіла

потрапляли до криниці на подвір'ї та заливались бетоном. У початку 1990-х років останки були перепоховані на місцевому цвинтарі.

Збараський замок входить до складу Збараського державного історико-архітектурного заповідника з 1994 року. У 2019 році Збараський замок був повністю відновлений, а в 2021–2022 роках в рамках програми «Велика реставрація» були оновлені перехідний міст та внутрішні стіни рову, які прилягають до оборонного валу фортифікаційної споруди [14].

2) Вишнівецький палац, розташований у смт. Вишнівець Збараського району Тернопільської області, є важливим архітектурним об'єктом 18 століття, маючи загальнодержавне значення. Спочатку це була резиденція останнього представника князівського роду Вишневецьких – Михайла-Сервація. Після його смерті у 1744 році палац перейшов у володіння шляхтичів Мнішеків. Перша згадка про Вишнівець знаходиться в історичних джерелах з 1395 року. Великий князь Литовський Вітовт, позбавивши Дмитра Корибута Сіверського князівства, передав йому кілька поселень на Волині, включаючи і Вишнівець. Тоді Дмитро Корибут спорудив перший замок на правому березі річки Горинь, де нині знаходиться село Старий Вишнівець, для захисту від татаро-турецьких нападів [12].

Сучасний палац розташований на місці оборонного замку, збудованого у 1395 році, який був перебудований та укріплений у 1640 році за кошти Яреми Вишневецького. Він модернізував замкові укріплення та збудував оборонний монастир кармелітів, який був частиною єдиної оборонної системи Вишневецького замку. Під час польсько-турецької війни 1672–1676 років, влітку 1675 року вїт Вишнівця Єжи Борковський очолював імпровізовану оборону замку. Протягом 11 днів невеликий гарнізон замку не дозволив переважаючим ворогам взяти його. 31 серпня замок був захоплений, і всі шляхтичі, що перебували в ньому, були знищені. Після руйнування замку у другій половині XVII століття фортифікаційні елементи були відновлені у 1705 році.

У 1730–х роках Міхал Сервацій Вишневецький, за проектом архітектора Яна Бланже, спорудив палац, який пізніше, наприкінці століття, пройшов реконструкцію. Паралельно з головною будівлею був створений парк у англійському стилі, відомий як Вишневецький парк. Після смерті останнього представника роду Вишневецьких палац перейшов у володіння родини Мнішеків через жіночу лінію. Під їхнім керівництвом палац розквітав і став однією з перлин у європейському палацово–парковому мистецтві. Протягом трьох поколінь власників з роду Мнішеків – Ян Кароль (1716–1759), Міхал Єжи (1748—1806) та Король Філіп (1794—1846) — палац Вишневець прикрашали живопис, скульптура, антикварні меблі, голландські кахлі, література, зброя та посуд. У 1848 році Оноре де Бальзак, який відвідав Вишневець, назвав палац і парк «малим Версалем». Наприкінці XIX – на початку XX століття маєток Вишневець придбав Павло Демидов, головний дворянин Волинської губернії, який розпочав реконструкцію палацу під керівництвом київського архітектора Владислава Городецького. Під час Першої світової війни палац був пошкоджений і відновлений у 1920–х роках також за участю архітектора Владислава Городецького. У 1944 році, під час бойових дій, палац зазнав значних руйнувань, і в наступні роки був відремонтований, хоча первісний вигляд, зокрема його внутрішнє убранство, не було відновлено [10; 11].

3) Скалатський замок – замок в містечку Скалат, Тернопільська область. Містечко відоме з 1564 року. Замок, зведений на місці старіших оборонних споруд, був побудований за кошти Кшиштофа Віхровського у 1630 році. За планом, це був чотирикутник із сторонами 92, 72, 72 та 63 метри, кути якого були зміцнені чотирма вежами. Згідно з місцевими краєзнавцями, підземні ходи з замку простягалися до містечка Гримайлів. У період 1648–1651 замок був зруйнований. Наприкінці XVII століття він був відновлений новим власником Яном Фірлеєм, який використовував його як особисте помешкання. В кінці XIX століття граф Ростовський провів реставрацію веж (за проектом архітектора

Теодора Тальовського) у історичному стилі. Замок був повністю знищений під час Першої світової війни. Після Другої світової війни його територію використовували для господарських потреб міста, а також тут був танцмайданчик. У 1960–х роках проведено консервацію залишків замку.

Пізніше були розпочаті роботи з відновлення всього оборонного комплексу, включаючи відновлення кутових веж. У 1995 році розпочато будівництво нового костелу (на місці колишнього Маріацького). У 2002 році цей новий костел, у неоготичному стилі, було освячено під іменем святої Анни. З 1988 року Інститутом «Укр. Захід проект реставрація» було проведено обстеження пам'ятки, а в 1990 році архітектори І. Андрушко, Л. Ліщинський та Ю. Курець під керівництвом М. Гайди розробили проект реставрації та виведення замку з аварійного стану, який включав у себе покриття веж новою дахівкою, розчищення стрільниць та відновлення опалювальної системи оборонних веж [12].

Станом на 2000–ті роки були створені копії стін замку, які сягали висоти людини, а також відновлені вежі до дахів, покриті черепицею. У 2003 році замок був перетворений на філію Національного заповідника «Замки Тернопілля». У 2004 році, під час сильної бурі, з веж позривало дахівку, і оборонний рів навколо замку був засмічений. На початку 2000–х років черепичне покриття трьох веж замку було відновлене, їх фундаменти та стіни зміцнено, а роботи на четвертій вежі тривають. На території замку археологи знайшли рештки земляних валів, що свідчить про існування тут дерев'яної фортеці. Є плани перетворення однієї з веж на музей (вже зібрано понад сотню експонатів), а іншої – на готель.

4) Теробовлянський замок – укріплення в місті Теробовля, Тернопільська область. Саме укріплення, залишки якого можна побачити сьогодні, було споруджене у 1630–х роках за підтримки місцевого старости Олександра Балабана. Перед тим на замковій горі у Теробовлі існувало навіть три фортеці.

Першим історичним замком у містечку, про який збереглися писемні згадки, був давньоруський, споруджений у IX–X столітті. Громадянська оборона цього городища досягла свого піку за часів князя Василька Ростиславовича, правнука великого київського князя Ярослава Мудрого. Фортеця князя Василька складалася з дерев'яних оборонних споруд, оточених частоколом. Лише замкова церква була зведена з каменю.

Твердиня мала кілька оборонних ліній, але не мала колодязя. Археологи вважають, що вода відводилася сюди підземними шляхами або зберігалася в резервуарах. Васильків замок мав іншу конфігурацію порівняно зі збереженим на сьогодні. Навіть вхід до нього знаходився не зі східного боку, як це має місце зараз, а з північного – з боку сучасного парку. Під замком розташовувалися льохи. Після смерті Василька у 1124 році Теробовлянське князівство увійшло до складу Галицького князівства, а згодом – Галицько–Волинського князівства.

Під час правління Володимира Ігоревича з роду Ізяславичів Теробовля отримала знову свою незалежність. Але в 1211 році в битві з мадярами князь потрапив у полон і був страчений разом із братами і батьком. З того часу дерев'яні стіни замку почали замінювати кам'яними, але в 1241 році Теробовлю було повністю зруйновано ординцями хана Батия. У 1341 році місто вже згадується як підкорене поляками. У 1346 році польський король Казимир III відновив фортецю. Про цей новий замок відомо мало, але він був складений з каменю і мав мури товщиною 1–2 метри.

Протягом XV–XVI століть теробовлянська фортеця постійно піддавалася нападам татар і поступово занепадала. Однак за кілька місяців власним коштом її відновив староста теробовлянський Анджей Тенчинський. Нагальна необхідність у ремонті замку підтверджувалась привілеєм короля Стефана Баторія від 30 листопада 1576 року. У 1594 році (або у липні 1595 року) Теробовлю захопив Северин Наливайко, проте замок не пошкодили. Наприкінці

XVI століття замок був відремонтований теребовлянським старостою Якубом Претвичем [23].

За період з 1605 по 1625 роки замок пережив 15 штурмів від кримських татар і піддалися занепаду. Після цих подій розпочалося будівництво нової фортеці, яку можна побачити сьогодні. Мури нової фортеці мають товщину від 3,5 до 5 метрів і висоту до 18 метрів. Вхід до замку розташований на висоті 3 метри над рівнем землі і був доступний лише за допомогою спеціального помосту. Існує припущення, що під час перебудови зруйнували церкву, де був похований князь Василько Ростиславич.

У 1648 році замок був захоплений козаками, але після заключення перемир'я його захопили поляки. Після того, як турки оволоділи Поділлям під час польсько–турецької війни (1672 р.), замок став важливим прикордонним пунктом. Після відмови сейму ратифікувати Бучацький мирний договір війна відновила, і в 1675 році до України увійшло нове 10–тисячне турецько–татарське військо паші Ібрагіма Шишмана, яке взяло в облогу Теребовлю з 20–го вересня. Незважаючи на значну чисельну перевагу, їм не вдалося захопити замок, і 11 жовтня вони відступили на південь через початок зимового сезону. Це врятувало від нападу решту територій Поділля та Галичини. Протягом XVIII–XIX століть замок залишався без належного догляду і поступово занепадав, залишаючи лише нижні частини мурів [3].

5) Чортківський замок був зведений наприкінці XIV – на початку XV століття за ініціативою першого власника цих земель, Єжи Чартковського, з метою стримувати напади турків і татар на місто. Після того, як Чортків став містом за магдебурзьким правом у 1522 році, замок перейшов у володіння Станіслава Гольського і був перетворений на міцну феодальну фортецю. Ця фортеця, яка мала п'ятикутну форму з баштами на кутах та брамою, вважалася типовим зразком перехідного типу. У 1610 році замок було відновлено, додавши розкішний ренесансний палац всередині замкового двору. У наступні

роки замок був поновлено після руйнувань від нападів турецьких військ, а також після штурму козацьких військ у 1648–1649 роках. Після того, як землі знову опинилися під владою польської шляхти, вони були захоплені турками в 1672 році, але пізніше, після розгрому турецьких сил під Віднем у 1683 році, знову повернулися під польський контроль.

У 1772 році, після поділу Польщі, Чортків потрапив під владу Австрійської імперії, а замок втратив своє оборонне значення. У наступні століття замок використовувався як склади для торгівлі єврейськими купцями та як в'язниця для польських повстанців. Останнім власником замку був Ієронім Садовський, який передав споруду благодійним організаціям та польському жіночому монастиреві наприкінці XIX століття. На початку XX століття замок був збережений та консервований Подільським туристично–краєзнавчим товариством [1].

11 лютого 2010 року Кабінет міністрів України передав управління Чортківським замком з обласної адміністрації до Міністерства регіонального розвитку та будівництва України. Замок вже входить до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля». Початково–планується провести консервацію цієї історичної спадщини, а потім реставрувати її. Планується очистити та відновити замок у Чорткові з метою створення музею на його базі.

б) В Підзамочку залишились залишки замку, який був споруджений у 1600 році Яном Бучацьким–Творовським, як допоміжний форпост Бучацького замку. Ця фортеця є прикладом новітніх тенденцій у будівництві оборонних споруд, які почали виникати в Європі у XV столітті. Замок має форму широкого чотирикутника (90x80 м.), який звужується на південь. Стіни замку відносно низькі (4–6 м), з товщиною понад метр. У південній частині розташована в'їзна брама, яка збереглася в доброму стані, а над нею знаходиться оригінальна гербова композиція.

Поруч з в'їздом знаходиться ряд підвальних приміщень, які слугували складами або місцем для ув'язнення. У лівому куті північного муру розташовані двоповерхові житлові споруди, про що свідчать руїни з виразним плануванням кімнат. Протягом свого існування замок був декілька разів атакований і зруйнований. Про це свідчать записи французького мандрівника д'Алейрака, який у 1684 році відвідав територію. Замок використовувався як житло до середини XVIII століття. З 1807 по 1869 роки на території фортеці діяла паперова фабрика, яка працювала за допомогою водної енергії [2].

7) Золотопотіцький замок – це важлива національна архітектурна спадщина, фортеця, що була побудована у XVI–XVII століттях у містечку Золотий Потік.

Фортеця Золотопотіцького замку була споруджена за кошти Стефана Потоцького та його дружини на межі XVI–XVII століть, приблизно між 1568 та 1631 роками, за вказівкою короля Речі Посполитої Сигізмунда III, який впроваджував «фортифікаційну систему». Походив він із родини Потоцьких, які проживали в цьому замку до кінця XVIII століття. Саме в цей період він був основною резиденцією Стефана Потоцького, який насолоджувався перебуванням тут, а також його сина Яна. У вересні 1676 року замок був захоплений і зруйнований турецько–татарським військом. Всі його захисники разом з жителями замку були страчені. Замок був спалений, особливо постраждали наріжні та в'їзні вежі. Після відступу турків частково відбудований на початку XVIII століття.

8) Кривченська фортеця, споруджена у 1639 році, коли село Кривче було володінням польських магнатів Концьких. Фортеця, майже квадратної форми з баштами на кутах, вважалася одним із найкращих серед невеликих укріплень Поділля [7].

У 1648 році, під час повстання під проводом Богдана Хмельницького, фортецю захопили козаки, проте вона знову потрапила під контроль польської

корони. У 1672 році, після Бучацької угоди, фортеця опинилася під турецьким пануванням, а потім, після її завершення, була відновлена поляками. Протягом XVIII століття вона декілька разів змінювала власників і реставрувалася. Після того, як власник Ян Голевський продав її Лазареві Зайдману, почалася поступова розбудова фортеці для матеріальних потреб. Замок перейшов у власність Польщі знову в 1699 році, але з часом почав падати в занедбанні. Лише у 1990 році почалася часткова реставрація, під час якої були відновлені деякі його частини. Зараз Кривченська фортеця є частиною історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля» [8].

9) Замок в Язловці, в перше згаданий у XIV столітті. Він почав будуватися українськими магнатами Бучацькими–Язловецькими на місці старовинного городища. Протягом XV–XVI століть власниками замку були представники роду Бучацьких. З XVI століття замок кілька разів змінював власників, але найбільший внесок у його зміцнення зробили Станіслав Конєцпольський та його син. В XVII столітті доповнення до будівель сприяли його обороноздатності, але після 1659 року він втратив свою силу. В 1672 році замок був взятий турецькими військами, а в 1675 році – ординцями. Після цього на дев'ять років замок перебував у турецькому володінні. У XVIII столітті Ян Конєцпольський провів значні реставраційні роботи, але замок втратив своє оборонне значення. Після переходу у власність родини Любомирських замок перетворився на руїну. У 1746 році новим власником став Станіслав Понятовський. У 1863 році останній власник замку, барон Бложевський, дозволив відкрити в його приміщеннях жіночий монастир. Язловецький замок зберігся до наших днів і став об'єктом історичної цікавості для багатьох.

10) Замок у Скала–Подільській – це оборонна споруда, що знаходиться у смт. Скала–Подільська Борщівського району Тернопільської області. Ця архітектурна пам'ятка національного значення знаходиться на високому скелястому урвищі правого берега річки Збруч. Її форма витягнута, щоб

врахувати рельєф місцевості. З трьох сторін її природний захист забезпечує річка Збруч та її стрімкі скелясті береги, а з доступного південного боку є глибокий рів, кам'яний мур із виступаючою напівкруглою пороховою вежею, і в'їзна брама, до якої можна було дістатися лише через підйомний міст. По центру замкової території розташований двоповерховий палац прямокутної форми, який поділяє внутрішнє подвір'я на господарську та парадну частини [23].

Давня назва поселення та замку – Скала над Збручем. Згідно з багатьма дослідниками, перший дерев'яний замок, ймовірно, споруджений на місці давньоруського городища, був зруйнований під час монголо–татарського нашестя. У 1370–х роках литовські князі Коріятовичі, власники Поділля, встановили кам'яний замок, який у 1394 році був захоплений литовським князем Вітовтом. З 1443 року Скала стала адміністративним центром староства та королівським населеним пунктом з оборонно–житловим осередком у замку, який за історичними джерелами, такими як подання Михайла Грушевського, був потужною фортецею. З 1515 року замок став власністю Кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського, який його реконструював та посилив [8].

Унаслідок татарських навал на початку XVI століття замок зазнав руйнувань, але був відновлений. Однак в 1516 році під час масової татарської навали місто та замок були спалені. На початку XVI століття розпочалася нова перебудова за модерною системою замку бастионного типу. У 1620 році замок витримав облогу турецької армії, але в 1648 році був захоплений козацькими військами Богдана Хмельницького. Після кількох захоплень та руйнувань замок остаточно занепав. У XVIII столітті скальський староста Адам Тарло сприяв відновленню палацу у бароковому стилі, але він був спалений блискавкою. З 1939 року замок перебував у власності родини Ґолуховських, але пізніше був розібраний на будівельні матеріали. До наших днів збереглися лише деякі фрагменти споруди, такі як порохова вежа, частини оборонних мурів та рештки палацу.

11) Микулинецький замок, відомий також, як кам'яний фортеця, розташований у селищі Микулинці, у Тернопільській області. Замок має квадратну форму зі стінами завдовжки 75 метрів і оборонними мурами товщиною 2 метри. На трьох кутах замку витягуються круглі вежі, кожна з трьома ярусами, обладнаними бійницями для гармат. Західний вхід до замку, де оборонні мури додатково охороняються глибоким ровом, забезпечений в'їзною брамою із піднятим мостом. Ще один вхід до фортеці знаходиться зі східного боку. Усередині замку розташовані житлові будівлі, а під ними розміщені льохи та підземні ходи.

У 1096 році великий князь київський Володимир Мономах згадав про Микулинці (тодішню назву Микулин) у своєму «Повчанні дітям». Селище було засноване ченцями, які побудували тут церкву святого Миколая, від чого й отримало свою назву. У княжі часи мешканці Микулинців були зобов'язані утримувати дружину теребовлянського князя, а в 1387 році містечко було захоплене поляками [13].

Будівництво кам'яного замку розпочалося лише у 1550 році за наказом Анни з Йорданів, тодішньої власниці Микулинець, яка була дочкою гетьмана коронного Миколая Сенявського та дружиною краківського каштеляна і королівського підскарбія Спитка Йордана. Пізніше замок став приданням для їхньої дочки Софії, і таким чином перейшов до родини шляхтичів Зборовських, а потім – Конецпольських.

Поруч із Микулинцями пролягав татарський шлях, і ординці нерідко нападали на містечко. На стінах замку й досі видно сліди від смоли, яку захисники використовували проти войовничих степовиків. Місцеві жителі також розповідають про підземний хід, який, за легендами, був побудований для захисту та сполучення з Теребовлею. Замок був руйнований козаками, але власники знову й знову відновлювали його [11].

У 1675 році Микулинці виявилися в центрі уваги, коли місцеві мешканці, в численні сотні, витримали 15–денну облогу військ турків. Незважаючи на обмаль зброї, захисники успішно відбили всі напади османських сил. Однак турки вирішили використати підступ і підкопатися під фортецю. Вони підірвали прохід під однією з веж, спробувавши зруйнувати її, але вибух завдав шкоди ворогам, а не захисникам. Хоча пролом було усунено, але оборонцям ставало зрозуміло, що шансів на перемогу майже не залишилося. Тож вони вирішили піти на угоду з турками. Угоду передбачало визнання капітуляції та виплату викупу за своє життя. Однак, коли турки захопили фортецю, вони вбили всіх чоловіків, незважаючи на умови угоди, а жінок і дітей взяли у полон [1].

Після цих подій Микулинці зазнали великої руйнації, але до кінця XVII століття Микулинецький замок продовжував мати важливе військове значення як один з ключових фортів Речі Посполитої на південно–східному кордоні. Втративши воєнно–стратегічне значення лише після втрати Кам’янця туркам.

Особливо вражаючим епізодом в історії Микулинців став 1675 рік, коли місцеві мешканці, кілька сотень чоловік, витримали 15–денну облогу турецького війська. Незважаючи на обмаль зброї, вони відбили всі напади османів. Тоді турки вирішили підкопатися під фортецю: під однією з веж вони виклали вибухівку і підірвали її. Хоча вежа впала, але завдала шкоди самим нападникам, а не захисникам. Пролом вдалося закрити, але шансів на витримку облоги не було. Таким чином, захисники були змушені укласти угоду з турками. Згідно з умовами капітуляції і викупу, турки пообіцяли відпустити всіх, хто перебував у фортеці, на волю, і передати 30 заручників. Проте, після захоплення твердині османи вбили всіх чоловіків, а жінок і дітей взяли у рабство [24].

Після цієї трагедії Микулинці почали втрачати своє значення, але до кінця XVII століття Микулинецький замок залишався одним з ключових оборонних пунктів Речі Посполитої на її південно–східному кордоні. Втрата військового значення настала лише після того, як Кам’янець було віддано в руки турків.

У 1920–х роках владарювала над замком графиня Юзефа Рей, яка мала улюблену служницю, яка не лише допомагала графині, але й була її правою рукою в господарстві. Графиня взяла цю дівчинку на виховання, а коли та виросла, пропонувала їй жити разом із своїм чоловіком в замку, щоб не розлучати їх. Вона навіть виділила будівельні матеріали для їхнього житла, але через війну ця мрія не здійснилася. Війна забрала чоловіка Анни, сина графині, і доньку графині від тифу. Після смерті Юзефи Рей замок і його приміщення перейшли до Анни, яка стала єдиною спадкоємицею.

Під час окупації Микулинців німецькими військами танки розташувалися біля старих мурів замку, а солдати зайняли сам замок. Під радянською владою у замку була організована ветеринарна лікарня для поранених та хворих коней. Залишки мурів та веж були внесені в реєстр пам'яток архітектури, але поселенці там залишилися. Матері пані Стефанії, служниці графині, запропонували стати сторожем у замку. Замок, хоч і напівзруйнований, використовується як житло досі, без реставраційних робіт [20].

Проте до 900–річчя Микулинців інститут «Укрпроектреставрація» виготовив документацію на відновлення замку. Національний заповідник «Замки Тернопілля» має намір оновити зовнішній вигляд та інтер'єр багатьох пам'яток до Євро–2012, включаючи Микулинецький замок [14]. Архітектори з Львова і Тернополя розробили проект пристосування замку під готельно–туристичний комплекс, зберігши його елементи та відновивши втрачені об'єкти.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Використання європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Україні в цілому та Тернопільській області зокрема

У Європейських країнах замки відіграють ключову роль у розвитку туризму, що стало прикладом успішного використання цих історичних споруд. Замковий туризм в цьому регіоні відомий своєю популярністю та значним внеском у державний бюджет. За даними *UNTourism*, більшість європейських замків успішно адаптовані для готельного та ресторанного бізнесу, а також для розвитку туризму загалом. Туристи з Європи часто обирають відпочинок у середньовічних замках, насолоджуючись старовинними стравами та унікальними лицарськими розвагами. Організація весіль та урочистих подій у замках є популярним напрямком у європейському замковому туризмі [12].

Основними правовими актами, що регулюють європейську політику замкового туризму, є:

- 1) Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, яка була ратифікована Законом № 165–V (165–16) від 20 вересня 2006 року.
- 2) Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, що отримала ратифікацію за Законом № 1369–IV (1369–15) від 10 грудня 2003 року.
- 3) Резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», яка була прийнята у травні 2002 року в Брюсселі.
- 4) Лісабонська стратегія в області розвитку туризму і збільшення зайнятості, прийнята у лютому 2005 року.

5) Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму та оновлення туристичної політики у квітні 2005 року в Брюсселі.

6) Доповідь Групи сталого розвитку туризму в Брюсселі у 2006 році [11].

Основними фондами, які активно підтримують розвиток готельного та замкового туризму в Європейському Союзі, є: 1) Європейський фонд регіонального розвитку. 2) Європейський соціальний фонд. 3) Європейська комісія подорожей. 4) Європейський інвестиційний банк.

У практиці іноземних країн збереження замкової спадщини здійснюється шляхом їх реновації та інтеграції у сучасне життя суспільства. Використовуються наступні методи реставрації замкових комплексів: 1) Забезпечення цілісного відтворення оригінального вигляду пам'ятки. 2) Консервація для збереження стану замку без змін в оригінальній структурі. 3) Адаптація до нових умов функціонування, включаючи доповнення споруди сучасними об'єктами інфраструктури. Інтеграція сучасних елементів або частин у існуючі будівлі [3].

Основні види замкового туризму в Європейських країнах:

1) Замковий музейний туризм – це форма туризму, що передбачає відвідування замків, палаців, фортець та інших історичних місць, які відображають архітектурну та культурну спадщину різних епох. Це може включати екскурсії по замкам, де відвідувачі мають можливість дізнатися більше про історію та культуру певного регіону або країни, побачити виставки мистецтва та артефакти, а також насолоджуватися архітектурою та природними краєвидами. Такий вид туризму може бути особливо популярним серед любителів історії, архітектури та мистецтва [20].

У багатьох європейських країнах замки, інколи й їх руїни, перетворюються на тематичні, історичні або регіональні музеї, які майже завжди мають музейні експозиції. Проте лише деякі з них мають такі значні колекції чи виставки, що стають самостійними місцями призначення або невід'ємною частиною музейних екскурсій. Прикладами таких місць є Вавель, з

його численними виставками, які приваблюють майже 900000 туристів щорічно, Королівський замок у Варшаві (з понад 400000 відвідувачів) та музей замку в Мальборку. Також серед визначних музейних центрів варто відзначити Пщину, Корнік, Шидловці та Саноць [22].

2) Подієвий туризм – це форма туризму, в якій основною метою подорожі є участь у певних подіях, заходах або фестивалях. Це може включати участь у культурних заходах, спортивних змаганнях, музичних фестивалях, виставках та інших подіях, які привертають увагу туристів. Подієвий туризм може бути досить різноманітним і включати подорожі як на локальному, так і на міжнародному рівні. Він зазвичай приваблює тих, хто цікавиться конкретною темою або хоче отримати новий досвід через участь у певній події.

Подієвий туризм в основному включає участь у повторюваних подіях, які зазвичай відбуваються в замках та їхньому оточенні. Ці події часто мають історичну тематику і зазвичай включають історичні реконструкції або відтворення подій. Замки є ідеальним місцем для проведення заходів. У багатьох європейських країнах ці реконструкції проводяться регулярно.

Наочними прикладами можуть бути такі заходи як «Облога Мальборка» та Фестиваль «Дні старовинної культури», які щорічно проводяться у Мальборку протягом трьох днів у липні та червні відповідно. Також існують подібні заходи в інших замках, як от у Ілжі, Гневі, Ленчиці та багатьох інших [3].

3) Туризм культурно–історичної спадщини спрямований на об'єкти, які є офіційно визнаними як частини світової або національної культурної спадщини, зокрема замкові споруди. Цей напрямок включає окремі об'єкти або великі групи, які внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, такі як Вавель у Кракові, Замок Великих Магістрів у Мальборку, Королівський замок у Варшаві (Польща), замок Еггенберг (Австрія), Списький Град (Словаччина), Укріплення Вобана (Франція), Літомишльський замок (Чехія) та інші. Оборонні споруди є важливим елементом культурної спадщини кожної країни, а туристи, які

відвідують ці замки, часто оцінюють їх цінність як свідчення матеріальної культури середньовіччя [3; 12].

З іншого боку, серед заходів, присвячених загалом середньовічній тематиці, можна відзначити Фестиваль лицарсько–шляхетської культури у замку Лагуві, Літню ніч у замку в Ксьонжі та інші. Ці заходи активно привертають увагу туристів і позитивно впливають на популяризацію самого замку та його історично–культурної спадщини.

4) Готелі на території колишніх замків. Замки–готелі є поширеним явищем у більшості європейських країн, де існують різноманітні підходи до їх використання у готельній індустрії. Франція, Чехія та Польща активно працюють над розвитком цього напрямку. Багато туристів, незалежно від їхніх інтересів чи мети поїздки, обирають замки–готелі як місце для проживання [7; 8]. У Європі діють асоціації замків–готелів, які спільно просувають цей вид готельного бізнесу. Замки–готелі також є популярними місцями для проведення ділових зустрічей, конгресів та конференцій, завдяки їхньому престижному статусу. Замки або палаци з історичними подіями, що асоціюються з відомими особами чи легендами, додатково заохочують туристів і роблять їх перебування ще цікавішим.

3.2. Перспективи розвитку замкового туризму з використанням інформаційного програмного забезпечення

Хоча багато замків у Тернопільській області практично зруйновані, це не заважає їх використанню для туристичних цілей та організації екскурсійних маршрутів. Використання 3D–комп’ютерного моделювання та відео для огляду об’єктів замкових екскурсій є сучасним підходом (Додаток Е).

У світі стрімкого розвитку інформаційно–комунікаційних технологій важливо, щоб замки грали активну роль у наданні інформації туристам за допомогою цифрових інструментів. Впровадження новітніх технічних систем дозволяє значно розширити можливості виставок, надавати додаткову текстово–графічну інформацію, презентувати втрачені експонати та організовувати віртуальні виставки. Потреба у технічній модернізації замків обумовлена надзвичайною складністю умов їх експлуатації та розвитку сучасного суспільства [8].

Інноваційні технології – це нові або вдосконалені технології, що значно поліпшують умови виробництва або виготовлення окремих товарів. Зазвичай вони менш капіталоємні, екологічні та енергоефективні. Інноваційні технології включають інформаційні технології та технологічні інновації. Сьогодні мультимедійні технології є однією з найбільш динамічних галузей інформаційних технологій. Це пояснюється тим, що мультимедіа – це взаємодія тексту, звуку, графіки, фотографій та відео в одному цифровому форматі з використанням відео– та аудіо– ефектів за допомогою сучасних технологій та програмного забезпечення під управлінням інтерактивного програмного забезпечення [5].

З розвитком інформаційних технологій у суспільстві зростає кількість людей, які віддають перевагу Інтернету перед традиційними засобами масової інформації, такими як телебачення, радіо або газети. Отже, сучасні інформаційні технології стають невід’ємною частиною розвитку замкового туризму.

Замки, так само як і музеї, можуть використовувати цифрові технології для оцифрування своїх експонатів та створення баз даних колекцій для віртуальних відвідувачів. Сучасні музеї використовують інноваційні методи організації приміщень та виставкових просторів, а також маркетингові комунікації для просування свого позитивного іміджу та взаємодії з аудиторією.

Таким чином, замки можуть використовувати сучасні підходи до музейного менеджменту та маркетингу для привертання уваги громадськості.

Традиційні музеї, які раніше створювали експозиції за тематичними принципами, зараз стикаються з викликом зацікавити різноманітну аудиторію. Тому вони відходять від старих форматів, а на їх місце приходять інноваційні форми, такі як віртуальні музеї, екомuzeї, транснаціональні музеї та інші. Віртуальні музеї, наприклад, надають можливість широкому колу відвідувачів здійснювати віртуальні екскурсії, не покидаючи дому.

Один з інноваційних підходів – використання програмного забезпечення, такого як *SketchUp*, для створення тривимірних моделей об'єктів. *SketchUp* дозволяє візуалізувати будівлі та об'єкти у тривимірному просторі, що сприяє зберіганню, безпеці та доступності експонатів. Також існують інші програми, які сприяють створенню віртуальних музеїв, такі як *Google Earth*, яка дозволяє відображати віртуальний глобус і інтегрується з *SketchUp* для ще більшої ефективності [7].

Отже, особливо під час процесу моделювання будівельних конструкцій, є можливість зручно імпортувати аерофотознімки або супутникові фотографії потрібних будівель, а також регіональну топографію з *Google Earth*. Після цього можна «побудувати» віртуальну модель будівлі на фундаменті, використовуючи супутникові фотографії як прототип. Для перегляду свіжоствореної тривимірної моделі у контексті терену *Google Earth* просто потрібно натиснути відповідну піктограму на панелі інструментів. Для обміну даними між програмами, достатньо, щоб обидві з них були встановлені на комп'ютері користувача [7].

Замковий туризм в Тернопільській області має значний потенціал для розвитку через наявність численних історичних замків, які можуть привертати туристів з усього світу. Ось деякі можливі перспективи розвитку цього виду туризму в області [12; 13]:

1) *Реставрація та реконструкція*. Історичні замки потребують постійного утримання та реставрації. Інвестиції у відновлення старовинних споруд дозволять зберегти культурну спадщину та зробити її доступною для туристів.

2) *Тематичні екскурсії та заходи*. Організація тематичних екскурсій, серед яких можуть бути середньовічні фестивалі, рицарські турніри, а також майстер–класи з виготовлення ремесел та традиційних страв, може залучати багато туристів.

3) *Розвиток інфраструктури*. Зручний доступ до замків, облаштування паркових зон, а також наявність готелів та ресторанів у безпосередній близькості від історичних об'єктів можуть стимулювати туристичний попит.

4) *Маркетинг та просування*. Ефективна реклама та маркетингові заходи націлені на привертання уваги до замкового туризму в Тернопільській області серед вітчизняних та іноземних туристів.

5) *Партнерство з іншими галузями*. Співпраця з місцевими виробниками ремесел, продуктів харчування та виноробами може створити додаткові можливості для розвитку замкового туризму, створюючи унікальні туристичні продукти та експериментальні маршрути.

6) *Еко–туризм та активний відпочинок*. Розвиток екологічного туризму та можливостей для активного відпочинку (піші походи, велосипедні маршрути тощо) навколо замків та їхніх природних об'ємів [13].

Залучення громадськості, інвесторів та урядових органів до спільних зусиль у розвитку замкового туризму в Тернопільській області може стати ключем до успіху у цій галузі.

ВИСНОВКИ

Замковий туризм – це форма туризму, що полягає в відвідуванні замків, фортець, палаців та інших історичних місць, які мають значну історичну, архітектурну або культурну цінність. Це може включати екскурсії по внутрішній території споруд, ознайомлення з їхньою історією, архітектурою, мистецтвом і предметами, що знаходяться в них. Замки зазвичай є популярними об'єктами туризму через свою велич і таємничість, яка приваблює подорожніх з усього світу.

Замкові екскурсії – це одна з найбільш цікавих і водночас складних форм культурно–пізнавального туризму. У великому скарбі історико–архітектурної спадщини України особливе місце посідають об'єкти оборонної архітектури: фортеці, замки, оборонні храми, міські укріплення, які приваблюють туристів. Однак багато замкових комплексів в Україні постраждали після втрати свого первісного призначення. Наразі немає достовірних даних про їхню загальну кількість, оскільки багато з них втрачені назавжди, а інші перебувають у стані руїни. У той же час фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної активності, а й необхідною складовою туристичної інфраструктури, як це має місце в країнах Європи, де більшість таких комплексів використовуються як готелі.

Замковий туризм є специфічною формою культурного туризму, що включає відвідування фортифікаційних та палацових споруд. Він не лише дозволяє насолоджуватися архітектурою, а й сприяє культурному та патріотичному розвитку. Замки класифікуються за архітектурним стилем, значенням (включаючи світове, європейське, національне та регіональне) і ступенем збереження (від цілих і добре збережених до зруйнованих і не відновлених).

Замкові комплекси в Україні існують від найдавніших часів і дотрималися до сьогодні. Основними регіонами їх розташування є Волинь, Галичина, Поділля, Карпати, Буковина, Лівобережна Україна, Придніпров'я та Крим. Найбільша кількість замків, фортець і монастирів–фортець залишилася в Західній Україні, зокрема у Львівській, Івано–Франківській, Тернопільській, Волинській, Закарпатській та Хмельницькій областях.

До національного заповідника «Замки Тернопілля» належать 11 замків і замково–палацових комплексів: це замки в Збаражі, Вишнівці, Скалаті, Тереховлі, Чорткові, Підзамочку, Золотому Потоці, Кривче, Язловці, Скала–Подільській та Микулинцях. Кожен з цих замків не лише є символом минулих епох, а й став об'єктом пишної історії та національної культурної спадщини.

Один із найбільш відомих об'єктів заповідника – Збараський замок. Збудований у XVI столітті, він служив як резиденція для різних аристократичних родів та був свідком багатьох історичних подій. Інший визначний об'єкт – Вишнівецький замок, заснований ще у XV столітті. Цей замок зберіг безліч таємниць і легенд, які привертають увагу туристів та дослідників історії. Серед інших замків заповідника славляться Скалатський, Тереховлянський, Чортківський, Підзамочок, Золотопотоцький, Кривецький, Язловецький, Скала–Подільський та Микулинецький. Кожен з цих замків має свою власну унікальну архітектуру, історію та легенди, що відображають багатство культурного спадку регіону.

Національний заповідник «Замки Тернопілля» став важливим центром для збереження та вивчення історичної спадщини України. Відвідуючи ці дивовижні місця, туристи можуть на власні очі побачити витвори мистецтва минулих століть, відчути дух історії та насолодитися величністю архітектурних творінь.

Заповідник «Замки Тернопілля» є не тільки пам'яткою минулого, а й натхненням для майбутніх поколінь, які зможуть продовжити дослідження і збереження цієї унікальної спадщини.

Палацово–замковий комплекс вважається одним з найменш використаних та мало відомих туристам архітектурних ансамблів України. Ми вважаємо, що основні причини цього стану можна знайти в наступних аспектах:

1) Фінансування на будівництво та підтримку інфраструктури цих споруд здійснюється за залишковим принципом, що призводить до виділення обмежених коштів.

2) Байдужість місцевих органів влади та населення до збереження історичних та культурних цінностей сприяє занедбанню цих комплексів.

3) Проблеми з функціональним наповненням пам'яток виникають через їхнє довготривале використання не за призначенням. При цьому, часто не зовсім зрозуміло, яку конкретно роль має виконувати відновлена будівля.

4) Охорона державою архітектурних та історичних пам'яток є неповною, а раціональне використання їх опорних пунктів не завжди забезпечується.

5) Навіть після відновлення, збереження комплексів не гарантується. При нераціональному використанні або відсутності фінансування вони можуть знову потрапити у занедбання [10].

Ці проблеми потребують системного підходу та вирішення з боку владних структур та суспільства для збереження та відновлення культурної спадщини. Європейські країни є прикладом успішного використання замків у туристичній сфері. Замковий туризм у Європі є дуже популярним і значно сприяє наповненню державного бюджету. Більшість європейських замків успішно використовуються в готельному та ресторанному бізнесі, а також в загальному туризмі. Туристи з Європи часто обирають проживання у середньовічних замках, можливість спробувати страви старовинної кухні та брати участь в розважальних програмах, пов'язаних з історією замків, таких як весілля та інші урочистості [7].

Зарубіжний досвід використання замків у туризмі включає такі основні напрями: поєднання туристично–рекреаційних функцій з розвитком і збереженням об'єктів, розробка туристичних маршрутів, створення комплексів обслуговування для туризму на території замків, організація місць відпочинку та забезпечення безпеки використання замків і їх територій [10].

Для розвитку замкового туризму в Україні потрібно вирішувати такі проблеми, як передача об'єктів замків туристичному бізнесу для подальшої реконструкції на базі середньовічних готелів, розвивати конкурентоспроможні туристичні продукти та реформувати законодавство у сфері охорони культурної спадщини.

Формування та раціональне використання ресурсів замкового туризму має базуватися на обмеженні навантаження на туристичні об'єкти, щоб уникнути негативних наслідків. Для цього можна використовувати методика розрахунку добової місткості, розроблену на базі рекомендацій Всесвітньої туристичної організації. Незважаючи на те, що багато замків Тернопільської області зруйновані, їх все одно можна використовувати для туристичних маршрутів та екскурсій, навіть з допомогою 3D–комп'ютерного моделювання для більш реалістичного представлення. Інноваційні технології, такі як редактор тривимірної графіки *Sketch Up* та програма *Google Earth*, можуть допомогти у створенні віртуальних музеїв [13].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. О. Рекреаційно–туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : Київ. нац. ун–т ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
2. Білецька, І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. праць, Київ : НАУ, 2011. Вип.31. С. 104–112.
3. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 136–142.
4. Варга С. С. Мукачівський замок «Паланок»: Історико–краєзнавчий нарис. Ужгород : Закарпаття, 2002. 48 с.
5. Гнатюк Л. Р., Яременко О. Ю. Проблематика збереження палацово–паркових комплексів України. *Теорія та практика дизайну: зб. наук. праць*. К.: НАУ, 2020. Вип. 20. С.39–47. Doi:10.18372/2415–8151.21.15059
6. Долинська О. О. Замковий туризм в Хмельницькій області. *Географія та туризм. КНУ. Шевченка*. Київ. 2022. Вип. 67. С. 3–9.
7. Долинська О. О. Шоробура І. М., Біницька О. П. Інновації в туризмі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Географія. Тернопіль. 2023. № 2. (55). 58–64
8. Жердьов А. Фортифікаційні споруди у системі об’єктів туристсько–рекреаційної діяльності. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 143–149.
9. Каднічанський Д. А., Завадовський Т. Б. Замковий туризм. Курс лекцій для студентів спеціальності «Туризмознавство». Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 138 с.

10. Ковешніков В., Ліфіренко О., Стукальська Н. Інноваційні види туризму. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 38–44.
11. Корсак Р. Перспективи використання замків у готельній індустрії України : досвід Чеської республіки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 24, том 2, 2019. С. 11–16.
12. Маркевич М. Замковий туризм Західної України. *Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. Тез доп. Міжнар. наук.–практ. конф. [м. Тернопіль–Збараж, 28–29 квіт. 2017 р.]. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 177–179.
13. Одинадцять заповідних замків Тернопілля. URL : <https://spadok.org.ua/krayeznavstvo/11-zapovidnykh-zamkiv-ternopillya>
14. Подорожі. Замки України. URL: <https://antoninocha.blogspot.com/>
15. Полутренко У. Б. Методи збереження та відновлення палацово–замкових комплексів Прикарпаття. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Вип. 37. 2014. С. 255 – 262.
16. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.
17. Тертична Ю. В. Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 91–97.
18. Фількіна А. О. Перспективи та менеджмент розвитку замкового туризму в Україні: кваліфікаційна робота. Львів, 2022, 104 с.
19. Черешнюк Т., Кузишин А. Європейський досвід використання оборонних споруд з метою туризму та рекреації. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. №2. 2020. С. 115–123.
20. Шашкова І. С., Буравченко С. Г., Хлюпін О. А. Методи пристосування замків під культурно–туристичні комплекси. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Випуск 61. 2021. С.139–158.

21. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони*. Сер. Держ. упр. 2012. Вип. 3. С. 92–96.

22. Dolynska O. Resource and recreational potential of khmelnytskyi region. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Географія. Тернопіль : Тайп, 2022. Вип. 2. (53). С. 84-89. DOI:<https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.2.11>

23. Dolynska O. Shelemetieva T., Pavliuk S., Ivanenko T., Bazhenova S., Peculiarities of International Competition in the Market of Tourism and Hospitality. *Economic Affairs*, Vol. 67, No. 04s, pp. 897-905, October 2022. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv67n4sw.pdf>

24. Dolynska O., Smyrnov I., Shorobura I., Merchanskyi V., Tsurkan I. The Role of Press Tours in the Development of Park Recreation Complexes. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], v. 14, n. 1. 2023. p. 249–260, doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1\(65\).24](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1(65).24).

ДОДАТКИ

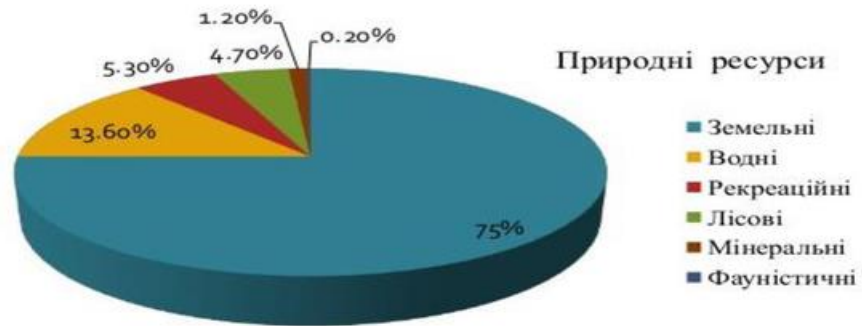
Додаток А

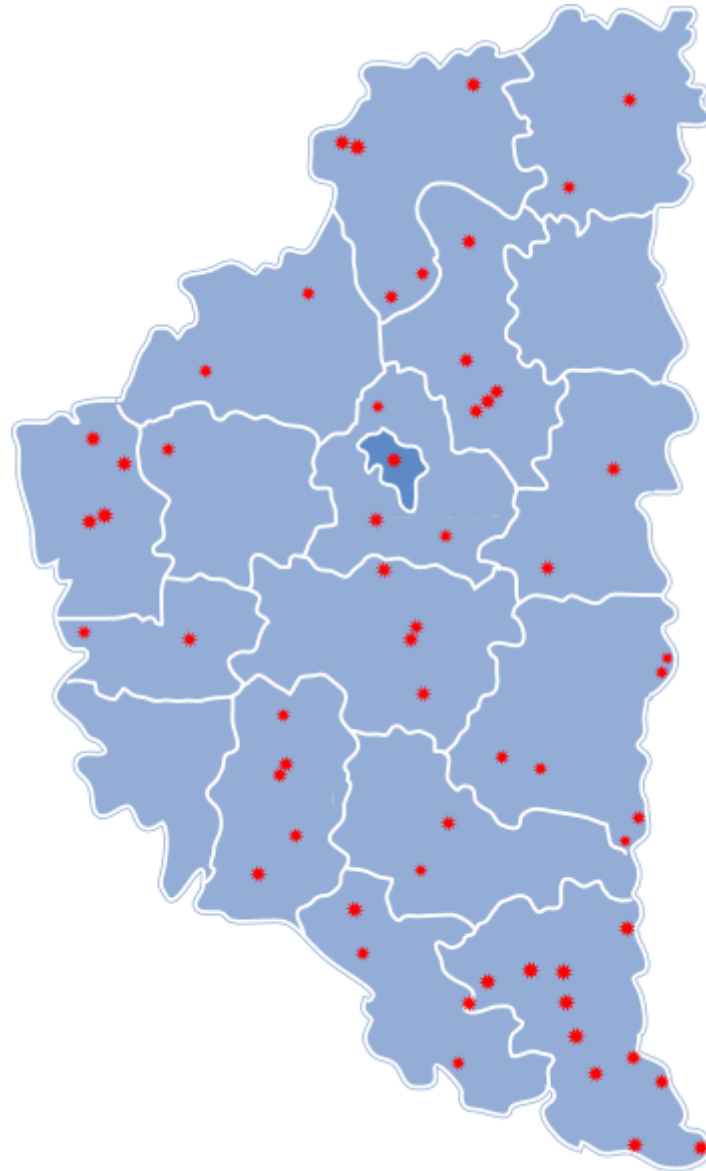
Індекс конкурентоспроможності у сфері туризму та подорожей [18]

Додаток Б

Природо-ресурсний потенціал Тернопільської області

Природо-ресурсний потенціал
Тернопільської області

Додаток В**Картосхема пам'яток архітектури національного значення Тернопільської області [12]**

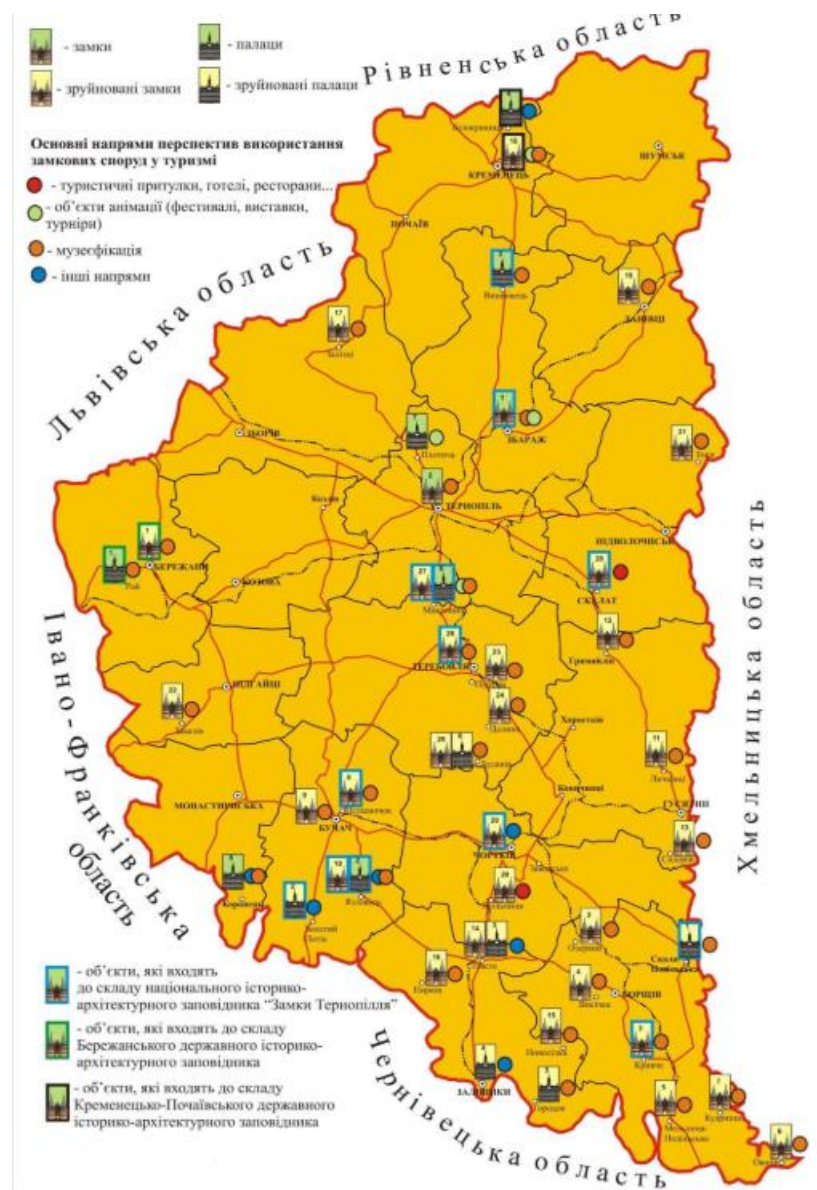
Додаток Г

**Насиченість районів Тернопільської області історико-культурними
ресурсами національного значення [13]**

№ п/п		Кількість історико-культурних об'єктів					всього
		пам'ятки архітек- тури	пам'ятки історії	пам'ятки археології	історико- культурні заповід-	історичні місця	
1	м. Тернопіль	5	–	–	–	1	6
2	Бережанський район	13	–	–	1	1	15
3	Борщівський район	29	–	–	–	2	31
4	Бучацький район	19	–	–	–	2	21
5	Гусятинський район	15	–	2	–	4	21
6	Заліщицький район	5	–	–	–	2	7
7	Збаразький район	15	–	1	1	2	19
8	Зборівський район	4	–	–	–	1	5
9	Козівський район	2	–	–	–	1	3
10	Кременецький район	29	1	–	1	3	34
11	Лановецький район	–	–	1	–	1	2
12	Монастирський район	–	–	–	–	1	1
13	Підволочиський район	2	–	–	–	2	4
14	Підгаєцький район	7	–	–	–	1	8
15	Теребовлянський район	18	–	–	–	2	20
16	Тернопільський район	4	–	2	–	–	6
17	Чортківський район	6	–	–	–	2	8
18	Шумський район	7	–	–	–	1	8
19	Всього по області	180	1	6	3	30	220

Додаток Д

Об'єкти замкового туризму Тернопільської області [16]

Додаток Е

Музейні заклади Тернопільської області [9]

